

Життя за покликом серця

До 75-річчя від дня народження І. Т. Чернякова

**Валентина Рябова,
Олена Титова**

Коли людина думкою заглиблюється у давні часи і намагається не лише уявити, а і відтворити, пропустити через власне серце знання про життя, побут, звичаї і вірування далеких поколінь, народжується археолог. Серед нас є унікальні диваки, які археологією живуть, з нею споріднюються, нею хворіють.

Іван Тихонович Черняков – саме такий відданий археології, одержимий нею понад півстоліття учений, ім'я якого, його науковий доробок вже давно складають гордість української археології не лише в нашій державі, а і далеко за її межами.

Народився Іван Тихонович 21 жовтня 1936 р. у с. Нова Слобода Путивльського району Сумської області. Саме в тому забутому Богом глухому монастирському селі сталося так, що допитливість, потреба постійного пізнання, здатність розмірковувати, уявляти, аналізувати різні події і явища сформували у малого Івана спектр рис, які в ідеалі мають бути притаманні ученому.

Велика Вітчизняна війна у спогадах Івана Тихоновича залишила найбільшю рану, адже він на власні очі бачив трагедію рідної Нової Слободи: у сонячний літній день 7 липня 1942 р. фашисти провели каральну акцію проти мирних мешканців – 700 старших людей, жінок, дітей було вбито. Іван Черняков дивом вижив, але назавжди запам'ятав той пронизливий запах смерті. Цей пекельний життєвий досвід закарбувався у його характері. Він жив з постійним почуттям провини перед тими, хто безвинно і пе-

редчасно загинув, і тому працював, вчився старанно і наполегливо, начебто, й за них. У повоєнні роки успішно закінчив семирічку, а згодом назавжди покинув рідне багатотраждальне село.

Завжди відкритий, толерантний, сповнений стремління до нових знань, нових вражень і знайомств, Іван Тихонович вирушив у "велике життя" – вступив до путивльського педагогічного училища (закінчив з відзнакою у 1955 р.). Пізніше учений віддав шану рідному місту, написавши науково-популярну книгу про Путивль, яка є повною і глибокою біографією міста.

Бажання присвятити своє життя вивченню стародавньої історії привело Чернякова на історичний факультет Одеського державного університету ім. Мечникова. Починаючи з першого курсу, він постійно працював в археологічних експедиціях. Досліджувались пам'ятки різних епох – від первісності до середньовіччя, і великою школою для молодого вченого стала робота з такими видатними дослідниками, як П. Борисковський, С. Бібіков, Т. Пассек, Г. Мелюкова, О. Черниш, Г. Коробкова. Він мав можливість спілкуватися з В. Даниленком, Б. Граковим, О. Кривцовою-Граковою, І. Підоплічком, О. Тереножкіним, М. Артамоновим, П. Шульцем, В. Гайдукевичем, О. Формозовим, Т. Блаватською, Є. Черних, В. Саріаніді, М. Мерпертом, Д. Телегіним та іншими.

Співпраця з найвідомішими археологами додавала знань, досвіду і насаги до подальшої праці. Глибоко ерудованого і фанатично залюбленого в археологію Чернякова не лише помітили, а й постійно підтримували та допомагали у наукових пошуках, про що свідчить напрочуд

■ знаменні дати

дивна для того часу кар'єра — від двірника до директора Одеського археологічного музею за 5 років. На довгі роки музей став рідним домом Чернякова (не лише в переносному, а і у прямому сенсі: він жив з дружиною і донькою у комірчині підвального приміщення музею). Багато вдалося зробити Івану Тихоновичу в ту пору: провести капітальний ремонт приміщення музею, створити нову експозицію, відновити славнозвісне Товариство історії та старожитностей і видання періодичних збірників наукових праць, активізувати експедиційну роботу. Навіть скульптуру Лаокоона, яка вважається тепер візитівкою музею, перевіз і встановив перед будівлею музею саме Черняков. У музеї Іван Тихонович сформувався як учений. Часто і тоді, і пізніше Чернякову доводилося чути, що краще займатися лише власною вузькою спеціалізацією — добою бронзи — і поглиблювати знання у цій царині, але таке уявлення про науку неприйнятне для нього. Його енциклопедичні знання з історії та археології висвітлюються у статтях і книгах, присвячених і мезоліту, і добі енеоліту-бронзи, раннього залізного віку, періоду середньовіччя, тобто майже всіх епох, які вивчає археологічна наука. Йому однаково цікаво і важливо дослідити історію давніх кіммерійців і давньоруського Вишгорода, античного Білгорода і середньовічного Луцька. У кожній статті, доповіді, книзі він обов'язково подає нові матеріали, пропонує власне бачення різних подій.

Тридцять років Іван Черняков жив і працював в Одесі. Ці роки були успішними і в його науковій діяльності: він видав близько 150 статей, монографію, науково-популярну книгу, кожний сезон проводив польові дослідження, популяризував археологію — публікував статті у періодичних виданнях, читав лекції в університеті, підтримував краєзнавців і музейників всієї області, створював

музеї у Білгороді-Дністровському, Татарбунарах, Ізмаїлі, Болграді, організовував семінари і наукові конференції. Звісно, не один, бо поруч були старші колеги — П. Каришковський, Н. Кравченко, І. Клейман; і молода плеяда — В. Станко, Л. Суботін, А. Островерхов, С. Охотніков, В. Ванчугов, Л. Поліщук, Є. Сунічук та ін.

У 1970-і роки бурхливого розвитку набула новобудовна діяльність — зрошувальні системи, меліоративні і промислові споруди, склади, елеватори, житло тощо. Кількість охоронних експедицій збільшилась у рази, і Інститут археології АН УРСР в Одесі відкрив новий підрозділ — Відділ новобудовних експедицій Північно-Західного Причорномор'я. Іван Тихонович перейшов до цього відділу, і від того часу аж до виходу на пенсію доля пов'язала його з Інститутом археології.

З 1985 р. Іван Тихонович живе і працює в Києві. Він підготував до захисту докторську дисертацію, проводив розкопки у Полтавській і Черкаській областях, а незабаром його було призначено на посаду завідуючого Відділом первісної археології, що включав два підрозділи — сектор кам'яної доби та сектор енеоліту-бронзи. Щоб об'єднати зусилля для вирішення проблем сабатинівської культури, у 1989 р., за ініціативи І. Чернякова, у Миколаївській області було проведено семінар, який планували проводити щороку. Але він став першим і останнім. Така ж доля спіткала і перші два семінари (1990 і 1991 рр.), і першу Міжнародну конференцію, що була присвячена 100-річчю дослідження трипільської культури і проводилася на найбільшому трипільському поселенні у с. Тальянки Тальнівського р-ну Черкаської області. Вивчаючи трипільські пам'ятки, Черняков значно розширив власні знання і написав ряд статей, які були помічені науковою спільнотою не лише в Україні, а і в Румунії, Молдові, Росії.

Важливими є розробки проблеми значення трипільської культури в історії стародавньої Європи, вивчення і бачення історичної долі племен трипільської культури. Саме І. Черняков перший відкрив пам'ятки неолітичної культури Хаманжія та енеолітичної культури Гумельниця на лівобережжі Дунаю — на території Молдови і України. Він створив першу періодизацію старожитностей межиріччя Дунаю і Дністра, розкопав сотні курганів, виділив окрему буцацьку культуру III тис. до н.е., досліджував пам'ятки сабатинівської культури другої половини II тис. до н.е., створив етногенетичну кон-

Черняков біля пам'ятника Дюку де Рішельє в Одесі

цепцію киммерійців з її археологічною інтерпретацією найдавніших відомих за назвою племен, яким належали пам'ятки багатоваликової кераміки, сабатинівської та білозерської культур. Обґрунтував археологічні реалії "міста людей киммерійських" Гомера в залишках сабатинівських поселень у Виноградному Саду та в Дикому Саду (м. Миколаїв) у Південному Побужжі, інтерпретував повідомлення Геродота про киммерійців в конкретних археологічних пам'ятках Північного Причорномор'я. У 2001 р., працюючи над створенням археологічної експозиції у краєзнавчому музеї міста Нетішин, визначив і відповідно відкрив широкому науковому загалу найбільшу за кількістю крем'яного інвентаря палеолітичну пам'ятку ашельської доби.

І. Черняков у своїх дослідженнях ставить і успішно вирішує завдання із створення методів експериментальної археології, зокрема дослідження бронзоліварного виробництва у Північному Причорномор'ї у II тис. до н.е. Він вперше визначив наявність вагових систем бронзової доби. Цей перелік можна продовжувати, адже серед майже 500 наукових робіт є такі, що висвітлюють питання історії античної, скіфської, сарматської, черняхівської та інших культур. Його науковий доробок вже нині потребує свого дослідника.

У 1998 р. Івана Тихоновича було призначено заступником директора з наукової роботи заповідника "Стародавній Київ". Вчений з притаманною йому зацікавленістю почав заглиблюватись у проблеми історії Києва: вивчав літописи, склав мапи міста в різні століття. Історія старо-

давнього міста все більше поглинала весь його час, всю увагу. Ті два роки, що Черняков працював у заповіднику, не згаяні марно: написана науково-популярна книга "Архангел Михаїл — захисник Києва", дослідження, присвячене історії Вишгорода і Межигір'я, опубліковано десятки статей у різних часописах та періодичних виданнях.

Не так давно Іван Тихонович врешті-решт знайшов омріяну свободу: дім на лісовому кордоні у передмісті, світлий кабінет, велика бібліотека, письмовий стіл, якому близько 150 років. Та найцінніше, що він має — це величезні архіви, які збиралися протягом життя. Тепер настає час реалізувати у книгах накопичені знання. Частина з книг пішла до людей, а у папках чекають на видання вже готові рукописи: "Давні скарби України", "Острів Зміїний", "Место встречи тысячелетий", "Біле місто в темних віках", "Киммерія і киммерійці", "Луцький з'їзд монархів Європи", "Максим Берлінський — перший історик Києва".

Крім наукової творчої роботи Іван Тихонович не полишає і громадську діяльність — він директор Українського благодійного фонду "Трипілля" (на громадських засадах), член-кореспондент Українського національного комітету ICOMOS, активний член секції охорони пам'яток археології Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, не відмовляється виступати з лекціями і статтями у періодичних виданнях, на радіо та телебаченні.

Іван Тихонович Черняков ніколи не був "обласканим" ані владою, ані начальством від науки, мабуть, тому, що нетиповий, неординарний, з такими клопіт, бо вони завжди у пошуку, у стремлінні до істини, розбуркують, полемізують, відстоюють власні переконання і тим порушують звичні усталені порядки. Та щастя у тому, що його, з усіма вадами і чеснотами, поважають, розуміють і цінують велика дружня родина і вірні друзі, колеги. Довгих років життя, доброго здоров'я, нових відкриттів, нових книг, статей і радості в дітях, онуках і правнуках, глибоко шанований Іване Тихоновичу!

